

Verdachte Boeken en Drukkerspractijken

In 1626 verscheen een werk, dat geweldig ophef maakte, vooral in het bisdom Ieper en meest nog in de kasselrijen Veurne en Ieper. Het is getiteld : *S. Thomae Cantuariensis et Henrici II., illustris Anglorum regis, monomachia de libertate ecclesiastica cum subiuncto eiusdem argumenti dialogo*, utrumque publicabat Richardus BRUNAEUS. Coloniae Agrippinae, Apud Cornelium ab Egmundt. Bibliopol. Anno M.DC.XXVI. Het beslaat 16 ongenummerde bladz. (Titel - voorwoord - inleiding - approbatio) + 385 bladz. voor het eigenlijk tractaat, formaat klein in-8° ¹.

Het kende een voor deze tijd grote verspreiding, vooral bij de geestelijkheid, zoals blijkt uit de verklaringen van boekhandelaars en de lijsten der ontvangen exemplaren. De boekverkoper Jan van der Leene van Veurne heeft er een dertigtal verkocht, zijn broeder Adriaan te Sint-Winoksbergen twintig, Balthazar Bellerus en Martin Bogaerd te Douai vijftig. Te Ieper waren de cijfers nog hoger: Marie van Schoorisse, weduwe van Sebastiaan Parmentier spreekt van drie dozijnen; Jacques Parmentier meent „dat, indien hij hondert van de selve exemplairen ghehad hadde, hij die wel soude verkoght hebben, ende sonderlinghe aen geestelijcke...”. Jean Bellet, eveneens drukker-boekverkoper te Ieper, zou er wel vijfhonderd aan de man gebracht hebben. Verschei-

¹ Het exemplaar van de Bibliotheek der Universiteit te Gent hoorde eerst toe aan het klooster de Ongeschoeide Karmelieten (Discalsen) te Gent, zoals blijkt uit de vermelding boven de titel : *Conventus PP. Car. Discal. Gandensis* (17^e eeuw), later aan Hen. Phil. d'Hane (begin 19^e eeuw).

dene drukkers verklaren voorzichtig het boek niet verkocht te hebben en zelfs het werk niet te kennen. Ook te Antwerpen gingen enige exemplaren van de hand bij Balthazar Moretus, Martinus Nutius en Hieronimus Verdussen junior.

Het werk had echter ook hardnekkige bestrijders van de kant der wereldlijke overheid, zodat de Geheime Raad op 21 juli 1628 aan de Raad van Vlaanderen bevel gaf een onderzoek in te stellen. Dit onderzoek² is van zeer groot belang om verscheidene redenen. Het kenmerkt vooreerst de verhouding tussen Kerk en Staat in het begin der 17e eeuw, vooral in de voornoemde gebieden. Het belicht de houding en de gebruikte methoden bij de opsporing en de vervolging van verdachte druksels en de activiteit van de fiscalen ter zake. Het geeft ons ten slotte interessante inlichtingen over de drukkerspractijken in deze periode.

Zoals de titel zegt bestaat het boek uit twee delen. Het eerste is de eigenlijke „*Monomachia*” (bl. 1-98). Het behandelt de strijd tussen de H. Thomas Becket (1118-1170) en Hendrik II, koning van Engeland (1133-1189), over de rechten van Kerk en Staat. De H. Thomas Becket was van 1155 tot 1162 kanselier van Hendrik II, daarna aartsbisschop van Canterbury. Hij betoonde zich een onwrikbaar en onbuigzaam verdediger van de rechten van de Kerk, zodat hij naar Frankrijk moest vluchten. Hij sloeg de koning en een aantal bisschoppen in de kerkban. Teruggekeerd naar Engeland werd hij door vrienden van de koning vermoord. Het tractaat van Brunaeus is hoofdzakelijk geput uit de enkele jaren vroeger verschenen *Annales Ecclesiastici* van kardinaal Baronius³.

² Rijksarchief te Gent, Raad van Vlaanderen, Processen, 4^e reeks, voorl. nummer 9662.

³ BARONIUS, Caesar, *Annales ecclesiastici a Christo nato ad annum 1198*, Rome, 1588-1607, 12 delen.

Het tweede deel, de „*Dialogus superiori monomachiae additus*” is een samenspraak tussen de auteur Richardus Brunaeus en twee andere personen, genaamd Bartholomaeus en Franciscus. Uitgaande van de strijd tussen Hendrik II en Thomas Becket valt de auteur hier scherp de wereldlijke overheid aan. Hij betwist de inmenging van de justitieraden, de vorstelijke ambtenaren en de schepenen in kerkelijke aangelegenheden. Nergens komt de naam van een kerkelijk hoogwaardigheidsbekleder, van een baljuw of schepene voor, maar voortdurend worden allusies gemaakt op heersende toestanden, op hangende geschillen of op processen, die pas beslecht werden. Het toneel, waarop die toestanden zich afspelen, is steeds het bisdom Ieper, en vooral de kasselrijen Veurne en Sint-Winoksbergen. Dit blijkt reeds uit de namen van de twee personages: Bartholomaeus Grebanus en Franciscus Reunnesius, die — zij het dan ook een weinig geforceerde — anagrammen zijn voor Bergensis en Furnensis⁴. Op talrijke plaatsen komen duidelijke zinspelingen voor op Veurne en Sint-Winoksbergen. Zo wordt een allusie gemaakt op de bijnaam van de inwoners van Veurne: de slapers van Veurne⁵. Voortdurend wordt er gesproken over het nazicht der kerk- en disrekeningen door de wereldlijke overheden, waartegen de bisschop van Ieper en vooral de deken van de Sint-Niklaaskerk van Veurne, Johannes Bekaert, telkens vinnig protesteerden⁶, over de wedden

⁴ Bl. 101.

⁵ Bl. 115: „... justo annorum numero suavissima dormientibus...”.

⁶ Bl. 122: „... sed dum insuper videt sacris diebus homines armatos ecclesias ingredi, et usque ad ipsa altaria penetrare, ibidemque omnibus, etiam ipsis sacerdotibus praesidere, et quae sacerdotum sunt sibi usurpare, et absque eis tractare.... Sic ut non obstante eorundem rectorum, seu sacerdotum ejici cum eodem martyre cantuariensi malentium, quam succumbere, protestatione et discessu...” — Zie ook bl. 125, 130, 131, 136, 137, 152, 209, 212, 294, 298, 304, enz.

van de geestelijken ⁷ en hun vergoedingen ter gelegenheid van uitvaarten en jaargetijden ⁸. De bisschop van Ieper had betreffende deze laatste aangelegenheid een provisioneel reglement uitgevaardigd, waarbij de bevoegdheid van de dekens en pastoors aanzienlijk uitgebreid en die van de wereldlijke overheid sterk beknot werd. De geestelijken steunden natuurlijk de bisschop. De 8 januari 1620 stelde de pastoor van Sint-Denijs te Veurne een „Jus exequiarum” op; de 30 januari van hetzelfde jaar publiceerde de pastoor van Sint-Niklaas te Veurne, Johannes Bekaert „een verclaers van trecht van de kercke ... ter cause van sepulturen, uitvaerden, kerckganghen ende meldeghelt” ⁹.

Gezien de beroering hierdoor verwekt, gezien ook de bittere aanvallen van de „*Monomachia*” van Brunaeus en het succes van dit werk bij de geestelijkheid, moest de wereldlijke overheid wel ingrijpen. De Geheime Raad werd van de feiten op de hoogte gesteld, misschien wel door de pensionaris van Veurne, Cornelis Pierin, ofwel door de hoogbaljuw van Ieper, Charles van Yedeghem, die het boek grondig bestudeerd hadden en er hun afschuw over uitdrukten. De Geheime Raad beveelt de Raad van Vlaanderen de zaak te onderzoeken (21 juli 1628) ¹⁰. De 8 augustus 1628 krijgt de advocaat-fiscaal

⁷ Bl. 124: „Curabimus tibi subtrahi solitum honorarium”: zinspeling op een poging om de wedde van de pastoor van Leisele te verminderen.

⁸ Van 1622 tot 1626 werd voor de Raad van Vlaanderen een proces gevoerd tussen de burgemeester, landhouders, schepenen en keurheren van Veurne, aanleggers enerzijds, en de bisschop van Ieper en de pastoors van Sint-Niklaas (Johannes Bekaert) en van Sint-Denijs (Claudius van de Walle) van Veurne, verweerders anderzijds, betr. de rechten en inkomsten van de pastoors inzake aanhoren der disrekeningen, uitvaarten en jaargetijden (Rijksarchief te Gent, Raad van Vlaanderen, Processen, 4e reeks, voorl. nummer 9696).

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ „Ceulx du Conseil en Flandres feront informer de l'auteur de ce livre comme injurieux, fameux et dangereux et advertiront de ce qu'ilz en auront trouvé avecq leur advis”.

van de Raad, Jeremias Pierssene, opdracht zich met deze kwestie bezig te houden. Dit was de normale gang van zaken in zulke gevallen. Soms ook traden de justitieraad, i.c. de Raad van Vlaanderen, en zelfs de officieren-fiscalen (procureur-generaal en advocaat-fiscaal), eigenmachtig op. De fiscalen waren hier volledig in hun rol. Buiten hun functie van openbaar ministerie bij de justitieraden waren zij immers de politieke ambtenaren bij uitstek geworden, die steeds en overal de verdediging van de vorstelijke rechten waarnamen en optraden, waar deze in het gedrang gebracht werden. Ook inzake censuur waren zij de bijzonderste agenten van het centraal bestuur ¹¹.

Pierssene was meer dan wie ook de geschikte persoon om dit onderzoek te leiden. Hij was geboren te Beveren-Waas omstreeks 1575 en overleed te Gent in 1657. Hij studeerde de rechten aan de universiteit te Leuven, waar hij ook de cursussen van Justus Lipsius volgde. Hij behaalde de titel van doctor in de rechten aan de universiteit van Orleans. Hij was niet alleen een bekwaam jurist, maar beoefende ook de letterkunde en schreef talrijke latijnse, franse en vlaamse gedichten. Hij vestigde zich eerst als advocaat bij de Raad van Vlaanderen te Gent (1600-1602), verhuisde dan naar Ieper, waar hij optrad als adviseur bij de officialiteit; in 1603 werd hij er schepene. Van 1616 tot 1626 was hij pensionaris van de stad en griffier van de Zaal en kasselrij Ieper. Hij was dus volledig bekend met de wereldlijke en geestelijke personaliteiten, met de heersende mentaliteit en de atmosfeer in het bisdom Ieper, waar hij zijn onderzoek moest aanvatten. In mei 1626 werd hij advocaat-fiscaal

¹¹ PUTTEMANS, A., *La censure dans les Pays-Bas autrichiens* (Acad. Roy. Belg., Classe des Lettres, Mém. in-8°, 2° série, t. XXXVII), Brussel, 1935, bl. 96, 109-115, 160 en passim; BUNTINX, J., *De Raad van Vlaanderen (1386-1795) en zijn archief*, (Oostvl. Verbond v. de Kringen voor Gesch., voorlichtingsreeks, nr 7, Gent, 1951, bl. 15-16).

van de Raad van Vlaanderen en van 1629 tot 1651 bekleedde hij de post van gewoon raadsheer aldaar ¹².

Pierssene kweet zich met ijver, volharding en taatheid van zijn opdracht. Hij besteedde niet minder dan 19 dagen aan zijn onderzoek en liet er zijn gewoon werk van advocaat-fiscaal voor rusten. Dit wijst wel op het groot belang, dat de Geheime Raad, de Raad van Vlaanderen en Pierssene zelf aan het verschijnen van de *Monomachia* hechtten. Van zaterdag 16 augustus 1628 tot en met de 18e is hij te Veurne; op donderdag 21 en vrijdag 22 zet hij zijn enkwest verder te Sint-Winoksbergen; te Ieper is hij niet minder dan 9 dagen aan het werk van zondag 24 tot en met maandag 2 september. Die dag reist hij naar Douai, waar hij van 3 tot 5 september werkzaam is. Hij keert dan terug naar Gent en begeeft zich tenslotte naar Antwerpen, waar hij op 30 september en 1 oktober zijn inlichtingen vervolledigt en controleert bij de voornaamste drukkers en boekverkopers van deze stad.

Hij ondervraagt 32 personen. Daar zijn vooreerst de wereldlijke overheden, zeven in getal : de hoogbaljuws van de steden en kasselrijen Ieper (Charles van Yedeghem) en Sint-Winoksbergen, de burgemeester van Veurne (Jacques Spierinck) en van Sint-Winoksbergen (Bavelaere), de pensionarissen van deze steden (Cornelius Pierin en Charles Knockaert) en de eerste griffier van Ieper (Philips van Ackere). Pieter Berret, geneesheer te Nieuwpoort, ontmoet hij in de Sint-Niklaasabdij te Veurne. Natuurlijk richt hij zich ook tot een aantal vooraanstaande geestelijken, allen kanunnikken van de kathedraal van Ieper : Philips de Vicq, heer van Niepkerke, tesorier van de kathedraal; Blommaert, officiaal; Louis Vlaminck, aarts priester; Oudart l'Oste,

¹² *Biographie Nationale*, t. XVII, col. 477-483 (art. van L. WILLEMS); FOPPENS, J. F., *Histoire du Conseil de Flandre*, ed. A. O'Kelly, Brussel, 1869, bl. 200-201.

secretaris van de overleden bisschop ¹³ en Jacob Hellewyck. Niet minder dan 19 drukkers en boekverkopers krijgen zijn bezoek : Jan van der Leene (Veurne); diens broeder Adriaan (Sint-Winoksbergen); Marie van Schoorisse, weduwe van Sebastiaan Parmentier, Jean Bellet, Zeger van den Berghe, Wouter Baens en Jacques Parmentier, allen van Ieper; Martin Bogaerd, Balthazar Bellerus, Marc Wion, Gerard Pinçon, Gerard Patté, Jacques Serrurier, Jean de Fampeux, Laurent Kelane en de weduwe de Telu van Douai; tenslotte Balthazar Moretus, Martinus Nutius en Hieronimus Verdussen junior van Antwerpen.

Bij de wereldlijke autoriteiten informeert hij naar de naam van de auteur. Hun oordeel komt hierop neer : de naam Brunaeus is een schuilnaam. Volgens de „communis fama” werd het werk geschreven door Johannes Bekaert, pastoor-deken van de Sint-Niklaaskerk van Veurne, monnik van de Norbertijnerabdij aldaar, of, volgens sommigen menen, door verscheidene personen. Uit de gezamenlijke getuigenissen kan echter afgeleid worden, dat Bekaert wel degelijk de schrijver is. Bekaert kent inderdaad best de zaken behandeld in de „Dialogus”. In verscheidene geschillen, waarop allusies gemaakt worden, was hij zelf betrokken; de behandeling en de afloop van die geschillen kent hij grondig. In het boek blijken „diversche saeken ghenarreert te wesen, die uut sijne (= Bekaert) brieven van advertentie ghetrocken waeren” (Cornelius Pierin). De geneesheer Pieter Berret heeft bemerkt, dat de auteur een paar Spaanse spreekwoorden citeert ¹⁴. Welnu deze spreek-

¹³ Antonius d’Hennin, bisschop van 17 maart 1614 tot 1 december 1626. Zijn opvolger Georgius Chamberlain, zelf voorganger van de bekende Cornelius Jansenius, werd pas aangesteld op 5 november 1628.

¹⁴ Bl. 110 : „Mas qui ero asno me lleve, que cavallo que me derruque” = liever een ezel, die mij draagt, dan een paard, dat mij uit het zadel werpt. — Bl. 196 : „Todos para nos, nada para vos” = alles voor ons, niets voor U.

woorden zijn getrokken uit een boekje, dat Berret aan Bekaert in leen gegeven had. De hoogbaljuw van Ieper, Charles van Yedeghem, spreekt zijn afschuw voor het werk uit. Hij heeft het laten inbinden met een wit blad papier tussen ieder gedrukt blad om er commentaar en antwoord op te schrijven. Hij heeft daar echter van afgezien en heeft op het titelblad in krasse bewoordingen zijn mening uitgedrukt over „desen bruynen bouckschrijver, die ... egheensins heeft hier dorven zijn aensicht tooghen...”. Hij vindt het boek „ontweerdich wesende eenighe voordere antwoorde...”.

Bij de Ieperse kanunnikken had de advocaat-fiscaal het niet zo gemakkelijk. Zij waren erg weigerig bij het geven van inlichtingen. Zij verborgen hem zelfs hardnekkig sommige belangrijke informaties, die zij nochtans beweerden te kennen. Enkelen wilden hun verklaringen niet tekenen. Niet te verwonderen, als men weet dat zij het tenslotte in de grond roerend eens waren met de auteur, zij het dan niet altijd in de vorm, waarin hij zijn bedenkingen neergeschreven had. De Pastoor van Sint-Maartens te Ieper verklaart zelfs op een feestmaal bij de abt van de abdij van Sint-Winoksbergen onmiddellijk na het verschijnen van het werk „dat den selven bouck weerdich was in 't gout besleghen te sijn.” Pierssene weet echter gebruik te maken van de rivaliteit en de gespannen verhoudingen tussen sommige kanunnikken om belangrijke resultaten te boeken. Zij gaven meestal toe dat in 't algemeen Bekaert als auteur aangewezen werd. De overleden bisschop, zeggen zij, kende die auteur zeer goed. De bisschop heeft talrijke exemplaren aan geestelijken van zijn bisdom uitgedeeld. Waarschijnlijk heeft hij zelfs de uitgave van dit werk gefinancierd. De drukker heeft hem persoonlijk de uitgedeelde exemplaren ter hand gesteld.

De naam van de drukker en uitgever heeft Pierssene nog meer geïntrigeerd dan de kwestie van het auteur-

schap. Het is nogal begrijpelijk. De schrijver kon gestraft worden, maar het kwaad bleef bestaan. Het had echter groter belang de drukker te kennen. Ofwel was hij een onderhorige uit het binnenland : dan kon de nog voorhanden zijnde stock in beslag genomen worden, de drukker gestraft en nieuwe overtredingen onmogelijk of toch zeer moeilijk gemaakt worden, misschien zelfs zijn drukkerij gesloten. Ofwel was hij een buitenlander; en dan kon het binnensmokkelen van de door hem gedrukte boeken verboden worden. Daarom heeft de fiscaal zich zulke inspanning getroost bij de ondervraging der drukkers en uitgevers. Hij informeert terloops bij hen wel naar de naam van de auteur; doch alleen Jan van der Leene (Veurne) en zijn broeder Adriaan hebben gehoord, dat deze volgens de lopende geruchten Johannes Bekaert zou zijn. De anderen kennen de auteur niet.

Over de drukker en de technische kant van de kwestie zijn zij natuurlijk beter ingelicht. Hun verklaringen komen hierop neer. Te oordelen naar het papier en de letters, werd het boek in Duitsland gedrukt, en wel te Keulen, misschien ook te Munster, Mainz of Frankfort. De letters zijn typisch Frankfortse letters. Het is echter helemaal niet uitgesloten dat het werk hier gedrukt werd, b.v. te Antwerpen of te Douai. Meermaals inderdaad stellen Duitse drukkers hun letters ter beschikking van hun vakgenoten in de Nederlanden en omgekeerd. Deze letters worden zelfs te Antwerpen gegoten. Aertssens, Nutius, Verdussen en Knobbaert te Antwerpen gebruiken dit lettertype; Moretus echter niet, daar deze over eigen matrijzen beschikt. Dikwijls wordt dan de naam van een Duits drukker of uitgever op het titelblad gezet, tenminste wanneer het gaat om verdachte boeken ¹⁵. Deze vrijwel eensluidende bemerking licht

¹⁵ „Twelck, so hij seght, dickmael soo hier als elders is ghebeurende...” (BELLET). — „Ten waere dat iemant soo wel den naem van den voornomden Cornelius van Egmundt als derghelycke letter ende

ons zeer goed in over de middelen door drukkers, uitgevers en auteurs gebruikt om verboden boeken onder het publiek te verspreiden. Nutius verklaart zelfs boudweg aan de fiscaal, wellicht tot diens grote ontsteltenis, dat hij absoluut niet zou gearzeld hebben dit werk te drukken, vermits het toch van een kerkelijke approbatie voorzien was en het octrooi hier feitelijk niets ter zake kwam doen¹⁶.

Cornelius van Egmundt is voor de meeste drukkers een bekend personage. Hij blijkt zelfs een verwante te zijn van Moretus, die hem „sijnen cousijn” noemt. En Jan van der Leene (Veurne) meent ook, dat hij „maechschap is aen den voornomden Nutius, want hij de selve elcanderen hoorde cousineren”. Hij heeft bij Jan Moretus, vader van Balthazar te Antwerpen gewoond en er zich vervolmaakt in zijn beroep. Hij is daarna nog te Antwerpen geweest en ook te Ieper, waar hij verbleef ten huize van Jean Bellet. Egmundt is echter geen drukker, maar een uitgever en boekverkoper.

Uit dit alles samen genomen kon gerust besloten worden, dat de op het titelblad vermelde Cornelius ab Egmundt de werkelijke uitgever was, te meer daar al de exemplaren van de „*Monomachia*” van R. Brunaeus (= Johannes Bekaert), hetzij rechtstreeks, hetzij onrechtstreeks, door tussenkomst van de Antwerpse drukkers uit de winkel van Egmundt naar Vlaanderen

papier, om niet bekent te sijn, hadde willen usurperen; twelck hij seght seer wel kan geschieden ende oock dicmaels op vele plaetsen, soo wel hier te lande als elders bij de drukkers om profijts halven ghepractiquert worden, sonderlinghe in 't regard van eenighe boucken, die suspect sijn”. (VAN DEN BERGHE). — Ook Baens, Bogaerd, Bellerus, Moretus en Nutius zijn deze mening toegedaan.

¹⁶ „... ghesien hebbende den selven behoorlyck hadde gheapprobeert gheweest, dat hij daerin gheen swaricheyt en soude ghemaect hebben, oock sonder preallabel octroy, als tselve nergens anders toe dienende naer voorgaende censure dan om dat een ander sulcken gheapprobeerden bouck niet en soude naedrukken tsijnen interesse ende schade”.

verzonden werden. Zulks blijkt ten duidelijkste uit de lijsten van de door Egmond verzonden boeken en uit de aangeslagen handelsbrieven.

In zijn geheel gezien licht het onderzoek van Pierrsene ons zeer goed en concreet in over een aantal toestanden in het begin der 17e eeuw : over de wrijvingen tussen Kerk en Staat, over de ontduiking van de placcaarten op de verboden boeken, over de activiteit van de fiscalen en over de practijken van drukkers en uitgevers. Welk het uiteindelijke gevolg was van dit onderzoek hebben wij niet kunnen achterhalen. In het nog bestaande archief van de Geheime Raad hebben wij niets kunnen weervinden met betrekking tot deze zaak ¹⁷. Vermoedelijk heeft alles zich beperkt bij de confiscatie door de fiscaal van de nog bij de boekhandelaars voorhanden zijnde exemplaren en het verbod dit werk nog te verkopen ¹⁸. De uitgever ontsnapte natuurlijk aan alle vervolging, vermits hij buiten het rechtsgebied van de Geheime Raad woonde. Het is zelfs niet zeker dat de auteur, Johannes Bekaert, lastig gevallen werd. In ieder geval bleef hij tot aan zijn dood (1638) pastoor-deken van Sint-Niklaas te Veurne.

Dr. J. BUNTINX.

¹⁷ Algemeen Rijksarchief te Brussel, Conseil Privé Espagnol, nrs. 1276-1280 : betr. drukkers, uitgevers en verboden boeken voor de jaren 1546-1701.

¹⁸ Ook tijdens het Oostenrijks regiem werden slechts zelden strenge maatregelen getroffen (PUTTEMANS, A., *Op. cit.*, bl. 161-166).